

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКИХ ГОВІРОК СІЛ СЯБЕРКА І ГРЕЧАНИ В УКРАЇНІ

ЗАХУЦЬКА О. В., кандидат філологічних наук, асистент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України (м.Київ),

ЯНУШЕВСЬКА Л. В., асистент Інституту Польської мови Польської Академії Наук (Варшава, Польща)

У статті розглядаються стилістичні особливості двох польських говірок в Україні. Спільними для аналізованих текстів з Сяберки та Гречан є зокрема відхилення від теми, метафоризація, вживання ідіом у мовленні, підсилювальні елементи, іронія. Відмінності виступають у вираженні мовного етикету, адже мова дрібношляхетської Сяберки, на відміну від селянської («хлопської») говірки Гречан, є більш наближена до польської літературної мови.

Ключові слова: польська мова в Україні, дрібна шляхта, селяни («хлопи»), стилістичні особливості, розмовний стиль.

В статье рассматриваются стилистические особенности двух польских говоров в Украине. Общими для анализируемых текстов из Сяберки и Гречан являются отвлечение от темы, метафоризация, употребление идиом в речи, усиливающие элементы, ирония. Отличия выступают в выражении языкового этикета, поскольку язык мелкодворянской Сяберки, в отличие от сельского («хлопского») говора Гречан, является более приближенным к польскому литературному языку.

Ключевые слова: польский язык в Украине, мелкое дворянство, селяне («хлопы»), стилистические особенности, разговорный стиль.

Польські говірки в Україні віддавна цікавлять мовознавців. Передусім дослідники займалися вивченням системних мовних рис та ситуації функціонування польської мови в іншомовному середовищі. На сьогодні описано найважливіші питання фонетики та флексії, багато праць присвячено лексиці [6, с. 17-21; 11, с. 121-125]. Деякі мовні особливості однак потребують більш детального вивчення. До таких належить питання стилістичних засобів вираження усної польської мови в Україні, яка є предметом представленого дослідження.

Матеріал для аналізу становлять усні тексти, записані під час діалектологічних досліджень в селах Сяберка і Гречани¹.

Сяберка (сучасна назва Цеберка) – село, розташоване на південному заході Житомирської області. Вважається польським дрібношляхетським поселенням. Точний час колонізації невідомий. Респонденти: ГК (1918 р.н.), ЗТ (1928 р.н.), МР (1931 р.н.), МГ (1936 р.н.).

Гречани – селянське («хлопське») поселення на Поділлі, з 1956 р. район міста Хмельницький. Польська колонізація в Гречанах ймовірно датується кінцем XVII-початком XVIII століття. Респонденти: ГФ (1923 р.н.), ВЧ (1923 р.н.), МС (1925 р.н.), ВТ (1942 р.н.).

Інтерв'ю містять розповіді жителів про історичні події ХХ століття, про власне життя і долі інших людей, про давню працю в господарстві, про місцеві звичаї та релігійне життя.

Ситуацію розмов можна визначити як напівофіційну. Формальна ситуація розмови зазвичай передбачає посилений самоконтроль респондентів, старання вживати граматично правильні конструкції, включати елементи літературної мови [2, с. 23; 3, с. 227-228]. У випадку більшості співрозмовників все ж можна вважати, що вплив офіційної ситуації був невеликий, оскільки їх знання літературної польської мови досить обмежені.

Сучасна польська мова в досліджуваних місцевостях переважно вживається у щоденному домашньому спілкуванні, функціонує в родинно-сусідських контактах [6, с. 64-78; 8, с. 138-140]. Тому стиль розмов можна охарактеризувати як розмовний, який вважають «стильовим центром мови». Його характеризує примарність (це перша мова, якою вчиться говорити дитина), комунікативна достатність (відображає буденне життя людини), дериваційна та відновна функції (є основою творення інших стилів мовлення) [3, с. 229; 12, с. 98]. Це найпростіша, найконкретніша, найближча мова [1, с. 37]. Підтверджують це записи говірок Сяберки і Гречан, адже респонденти навчилися польської мови в домашньому середовищі, лише декілька осіб ходили до польської школи (кілька класів), що зрештою не вплинуло суттєво на їх мову.

На думку Юрія Апресяна, розмовний стиль – як кожний стиль – передає і увіковічує певний образ світу, зазвичай званий «наївним». Цей образ, побудований з точки зору «простої людини», відповідає позиції здорового глузду, а виражається як в лексичних структурах, в семантичній організації, в фразеологізмах і прислів'ях, так і в сукупності граматичних категорій, правилах деривації, зразках побудови речень, способах творення текстів. Це образ, даний в мові і доступний завдяки мові [цит. за: 1, с. 40].

Дослідники польської мови в Україні (Януш Рігер, Ева Дженгель) стверджують, що існують відмінності між буденною мовою нащадків шляхти і селян («хлопів»). Вважається, що мова шляхти є більш наближена до регіонального різновиду літературної мови, а мова селян («хлопів») містить численні риси етнічно польських говірок [6, с. 90;9;10]. Представлений аналіз має на меті, з одного боку, показати стилістичні особливості польських говірок села Сяберка і Гречани, а з іншого, вказати на спільні і відмінні риси між ними. Наше дослідження носить експериментальний характер, оскільки стилістичні особливості усної польської мови в Україні до цього часу не досліджувалися, лише згадувалися: «Від південнокресових хлопських говірок відрізняли її (мову шляхти) не лише граматичні і лексичні риси, але й стилістичні, зокрема елементи мовного етикету» [3, с. 93].

Досліджуваним текстам властиві відхилення від головної теми розмови, еліпси, скорочення думки, багата оцінювальна лексика, мовна експресія, низький рівень зв'язності тексту.

Спрощення вимови, або скорочення часто вживаних слів. Це явище є результатом прагнення до мовної економії (притаманної розмовній мові), яка пов'язана зі швидким темпом мовлення та невиразною артикуляцією [12, с. 99]. І в Сяберці, і в Гречанах записано²:

DZIE (від *gdzie*) 'де': *taki zwierzyniec, zwierzenta dzie mieszkajo* (С); *dzie czszeba po ukrainsku, tam po ukrainsku gadomy* (Гр).

ŻEB (від *żeby*) 'щоб': *posude p.owycierać trzeba, żeb było czysto* (С); *zaliwała groch pumyjami, żeb ja ni jadła jego* (Гр).

NIE_EM / NIE_IM (від *nie wiem*) ‘не знаю’: *a mencyć sie starczy, pokuta taka, że ja już ni`e jim* (С); *ja zapumniała już, ja nie_em ty piesni* (Гр).

Крім того, в Гречанах записано: **cze / czeo** (від *czego*) ‘чого’: **cze** *ty tam pujdziesz?*; *nie wiem, czeo Mazurami nazywali*; **czes'** (від *czegoś, czemuś*) ‘чогось’: *nadawali ukołów, alie czes' ten raz nic ni pomogło*; **czsza / cza** (від *trzeba*) ‘треба’: *c'ienszko, taki chazaj`ina czsza w doma*; *w kulchozie cza było norme wyrobić*; **mo** (від *może*) ‘може’: *dawno już ni pracuje, mo z dziesięć liat*; **nat** (від *nawet*) ‘навіть’: *niech wun nat dziesięć razy sie rozwodzi, to nic nie znaczy*; **be** (від *będzie*) ‘буде’: *czego ona be tam jechała?*; **ka** (від *kazać*) ‘казати’: *mama ka „to mój człek”*; **dum se** (від *myślę sobie*) ‘думаю собі’: **dum se**, *to coż ja głupia czy co?*

У довших розмовах респонденти часто вживають **вставні слова та конструкції, вигуки**, які виконують функцію логічної паузи, дозволяють перейти до подальшої розмови. Наприклад, в Сяберці занотовано: *[jak wyglądało wysyłanie ludzi?] ojoj* (з іронією:) *wygli.ondało dobrze, ooo, wysyłali, h`oryńko* ‘горенько’, **patrz**, *tutaj rzucali, co było, a jichali tam, gdzie nic ni było*; **ot** *wysłali moich i dziaduniuw, i wujaszkuw, i stryjaszkuw, i...* **ja wiem**, *już i ni pamientam* (С); в Гречанах: **o, wo, wot – wot** *wu nas toże byli żarna; ono sie nazywa „chabz”, o; czawun wo; Bołka, wo, Kaczuruskiego; wo ta wo c'ioć'ia Rus'c'ia; u take dił'a byli* (Гр).

Іноді вищеперераховані вставні слова щось конкретизують або вказують на оцінку мовця того, про що він говорить. Можуть також стосуватися попередньої інформації з розмови або вказувати на вичерпання теми.

Характерною рисою є **повторення слів і граматичних форм**, які виражають експресію та служать підкресленню значення висловлювання. В дрібношляхетській Сяберці у значенні ‘дійсно не знаю’ вжито: **nie wim, ni powi, ni moge puwiedz'iec'**, *bu n`a co mnie lisznie mówić?*, **ja ni powim, ni może powiedz'ic'**, **nie wim**; у значенні ‘багато, багатьох’: *wysłali moich i dziaduniuw, i wujaszkuw, i stryjaszkuw, i...* **ja wiem**, *już i ni pamientam kogo; a potem już wiencej i wiencej liudzi poszło* (С). У респондентів з Гречан занотовано в значенні ‘дуже мало’: *troche wulieju pulieli i to fs'io, i to fs'ioj żyr, i to fs'io*; в значенні ‘ще трохи, за мить’: **wot, wot** *przyjdo pu tata, wot, wot*; в значенні ‘допоки аж’: *du spuowiedz' i ni chudź'ila, jasz, jasz, jasz, jasz sie znof wutkrywało s'ie kościoły* (Гр).

Записано теж інші **підсилювальні елементи**. Нижче кілька прикладів.

Частка **-Ź (-ŻE, -ŻEŹ)**, напр. в Сяберці – **jaż** *mówie, taki te porencza, co już liudzinie do ronk, bo onżeż pług, to liudzinaż* *powinna jim rukowodzić; ja nie bende chwalić sie, ale toż ja dobiłaś tej kapliczki; jakżeż to pragnie się liudzinie pójść do kościoła* (С); в Гречанах – **dzież** *ja jego wż'iena?*; **jichże** *tam ni było; skondże* *ja miała o tym wiedzieć?*; **jagżeż** *to, jażynu, co chcesz było* (Гр).

JAK, TAK ‘дуже багато’: **jak** *tam narodu, pełen ten dwór; dziadek aż pomieszał sie, bo on duże tak zawołnował sie, że zabrali te piniendzy* (С); **jak** *tam fsiego było, cut!*; *cza było wody nanosić, i myli sie, i prała, narabiała sie tak!* (Гр).

JAKI, TAKI ‘дуже’: *oj jaki on był rady, jaki on był wesoly, co my zaśpiwali te pieśnie; ja takie wielkie czyny woził, duże ‘bardzo’ liudzi takie poczotne i majo taki wielkie czyny* (С); *wisz, jaki wun bidny był; wu tyli buchaneł (pokazuje), wo taki długi, taki szyroki* (Гр).

НЕТ ‘увесь; багатьох’: *tutaj blisko była granica już, koło granicy, tej nas het tutaj brali* (С); *kilia hazeta, het przyczytom* (Гр).

В Гречанах часто вживається контамінований суфікс **-ŚCIK**, котрий служить підсиленню невизначеності: *jakis’c’ik chłopiec przyjechał, nie wiem, czegos’c’ik jich ni było* (Гр).

В текстах зустрічаються **сталі словосполучення, фразеологізми та метафори**, вживані індивідуально або утворені спонтанно під час інтерв’ю. Є вони, з одного боку, свідченням мовної свідомості, з іншого – відображають культурно-звичаєву свідомість та своєрідний мовний образ світу. Завжди є експресивно забарвленими.

Сталі словосполучення зокрема показують значний зв’язок з релігією. Записано численні словосполучення зі словом **Bóg** ‘Бог’, напр. в Сяберці: *chwala Bogu nie poumierali, wszystkie wyżyli; Pan Bóg nas strzymywał, bo wszystko to była Boża wola; chaj Pan Bóg broni* (С); в Гречанах: *Bogu dz’énka, że przychodzi; niech Pan Bóg broni tak’i do’i; u nas, Bóg dał, że ws’ie przyżyli* (Гр).

Записано також наступні сталі словосполучення:

- зі словом **chleb** ‘хліб’: *szukac’ chl’eba ‘środków do życia; poszła na chl’ib swuj; na chl’eb zarabiac’* (С); *poszli na swój chlip; zarab’ał na chlip* (Гр);

- зі словом **wiek** ‘вік’: *pracowała cały wiek; nie było za wiek nic dobrego* (С); *mama cały wiek przypracowali w kuthospie ‘kołchozie’; ja za swój wiek nic dobrego nie widzi’ala* (Гр);

- у значенні ‘дуже давно’: *jeszcze mnie nie było na s’wiec’e; to jusz pewnie lat i lat; to jeszcze za cara króla było* (С); *ja še narudz’ila sto liat nazat; to to było nie za moji pam’eń’i* (Гр);

- на позначення **варіативності**: *[A mówili na was szlachta?] ruźnie, ruźnie, tak jak komu chc’ałos’; to po ukrajinsku, a to po polsku, jak kiedy* (С); *jak to w zyc’iu, tako i fs’iako było; jak kiedy, kiedy płac’ili, kiedy nie* (Гр);

- численні фразеологізми і метафори, утворені за принципом порівняння за допомогою сполучника **jak** ‘як’. Наприклад, в Сяберці: *pomoże tak, jak w goroncym dniu wiatr powieji; ona tak, jak zaraz mnie w oczach stoi; s’edz’eli tak, jak barany* (С); в Гречанах: *co paczszysz s’e, jak baran na nowe wrota; fs’ie stojo tako, jak c’wieki; fs’o czarne, jak wągiel; co łazisz, jak snuwyda* (Гр).

Часто висловлювання респондентів містять експресивні коментарі до ситуацій, які є предметом розмови. Проявляється це в образних та оцінювальних метафоричних словосполученнях. Явище характерне як мові нащадків дрібної шляхти Сяберки, так і селянам (хлопам) Гречан. Наприклад, в Сяберці записано: *siedemdziesiont lat już, jak ta zaraza do nas, przepraszam, ta zaraza zapłynęła, to bestia* (про радянську владу); *byli ładnińkie włosy, a zaraz curpałki wiszo; po swemu do dziecka rozmawiała, po polsku, a to mówili d’o mnie: „N’a co ty jego plentasz?” – Jakie wasze działo ‘справа’, co ja plentam ‘плету, говорю неправильно’?!; już może kukać, bo zembów nie ma; zawsze mój monż mówił, że na jakiegoś kita zapisali miasto Rom`anowych na Dzierżyńsk; ja moge to mówić, a to porzuce, już bende drugie coś naczynać* (С); в Гречанах: *ja już w takich liatach, że już nic s’ie nie chce; można z uma zyjs’c’, jake to d’iectwo było c’ięzke; a wono zawiąło, mróz, że cud jeden; jidz’ie chto cy ni jidz’ie, wyszła rano i cymbalisz du kuściola; dumom, jagby to ja zaliązła, w doma, to łaże; w poliu baby jak sie zatno, asz krew nosem buł ka* (Гр).

На окрему увагу заслуговує питання **мовного етикету**. В Сяберці під час інтерв'ю до дослідника респонденти зверталися у 3 особі однини, напр.: **proszę pani**, *może pani tu usiość*; [w którym to było roku?] **jusz niech pani sama pumys'li**, *w którym roku było; już dawno, wie pani, jusz widzi pani*, *że fszystko p.odarte, jusz stare, czarne* (книги); *ja może dac' het pani i z tym zeszytem; ale ja mys'lie sobi tak, chodze du Baranówki, pani wie, dzie Baranówka?* (С). Траплялися також інші звороти, напр. більш офіційне **siostro** 'сестро', зменшувально-пестливе **złotko** 'золотко': [i dużo dzieci było w szkole?] **nie pamientam, moja siostro, nie pamientam**; [a później ktoś uczył do spowiedzi?] **nie wiem za to, złotko, bo już ni pamientam** (С).

В Гречанах, як правило, у звертаннях вживається 2 особа множини, підтримувана впливом української мови: [a gdzie się znajdowała ta praca?] **wiec'ie**, *gdzie jest szkoła?*; *mamo, wy tudy ni jidz'ta* (Гр). Виступає також лексикалізована форма **proszę księdza**, яка однак узгоджується з дієсловом в 2 особі множини: *prosze ks'endza, ja chce zakazac' msze za zmarłych, zapiszta na jutro* (Гр).

В Гречанах під час розмови респонденти зверталися до дослідниці безпосередньо на «ти», оскільки це була молодша особа, про яку знали, що походить з Гречан. Зверталися до неї і по імені або вживаючи інших безпосередніх звертань: **wisz**, *dzie ta budka stoi?*; *oj, Liuda, życie take ciężke było; oj, doc'iu, ja nie wiem, do kiedy oni tam stali* (Гр).

Для вираження ввічливості мешканці Сяберки і Гречан вживають відмінних слів. В Сяберці переважають літературні польські звороти: *ja pani prz.epraszam duże, pójde, tam kurczenta punamakali; siedemdziesiont lat już, jak ta zaraza do nas, przepraszam, zapłynęła* (про радянську владу); **prosze**, *ja moge dać, a pani tut nic nie rozbierze* (С). В Гречанах частіше виступають запозичення: *ja, kanieszno, izwiniom s'ie* (від рос. *извиняюсь*), *alie liudziom nie można brechac'*; **wybaczta mi**, *że skaże całe prawde* (пор. укр. *вибачте*) (Гр). Слово *przepraszam* 'перепрошую' вживається лише в офіційній ситуації, записано його напр. в цитуванні розмови зі священником: **ojcze, ja przypraszom**, *ale pójde du kus'c'ioła i pustuchom msze* (Гр).

Низький ступінь зв'язності текстів. Під час цілеспрямованого інтерв'ю на конкретну тему респонденти зазвичай звертаються до ситуацій, які особисто пережили. В такий спосіб проявляється антропоцентричний образ світу. У висловлюваннях поряд з основною темою розмови з'являється додаткова інформація, пояснення, деталі. З одного боку, це є перевагою, адже респондент завдяки цьому вживає звичну, щоденну лексику та вільно висловлюється, з іншого – результатом раптової зміни теми може бути фрагментарність, відсутність зв'язності висловлювання, що значно ускладнює подальшу роботу з текстом.

***

У проведеному дослідженні представлені риси розмовного стилю, які простежуються в польській мові двох говірок в Україні. Спільними для аналізованих текстів з Сяберки та Гречан є: відхилення від теми, метафоризація, вживання ідіом у мовленні, підсилювальні елементи, мета коментарі, іронія тощо.

Записано також мовні властивості, котрі з'являються в обох різновидах польської мови в Україні (мови дрібної шляхти та мови селян), але в мові

Гречан мають вищу частотність, ніж в мові Сяберки, напр. мовна економія. Відмінності виступають у вираженні мовного етикету, адже мова дрібношляхетської Сяберки, на відміну від говірки Гречан, є більш наближена до польської літературної мови.

Примітки:

¹ Записи в Сяберці проводили А. Кравчик-Вечорек, Г. Тимбровська і М. Гугала в 2002 р. (грант KBN №2H01D 014 22 „Zróżnicowanie gwar polskich na Ukrainie” під керівництвом Януша Рігера) та О. Захуцька і Л. Янушевська в 2012 р.; записи в Гречанах – Л. Янушевська з 2008 р.

² Цитати подаємо в спрощеній, напівфонетичній транскрипції зі збереженням рис, характерних для описуваних говірок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bartmiński J. Styl potoczny // „Język a kultura”, t. V, Potoczność w języku i w kulturze / J. Anusiewicz, F. Nieckula. – Wrocław, 1992. – S. 37-54.

2. Dunaj B. Kategoria oficjalności // Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej) / Z. Kurzowa, W. Śliwiński. – Kraków, 1994. – S. 23-31.

3. Dunaj B., Przybylska R., Sikora K. Język na co dzień // Polszczyzna 2000 : orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci. – Kraków, 1999. – S. 227-251.

4. Dubisz S. Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego (Nurt ludowy w latach 1945-1975). – Wrocław, 1986. – 209 s.

5. Dubisz S. Styl? (Moje dzisiejsze rozumienie stylu) // „Stylistyka”, t. IV. – S. 277-280.

6. Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich. – Warszawa, 2003. – 187 s.

7. „Język a kultura”, t. V, Potoczność w języku i w kulturze / J. Anusiewicz, F. Nieckula. – Wrocław, 1992. – 224 s.

8. Rieger J. Język polski na Ukrainie (rozpowszechnienie, funkcje, znaczenie, świadomość językowa) // Język polski dawnych Kresów Wschodnich, t. I / J. Rieger. – Warszawa, 1996. – S. 131-144.

9. Rieger J. Język polski na Ukrainie w XX wieku // J. Rieger, I. Cechosz-Felczyk, E. Dzięgiel, Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku, cz. I. – Warszawa, 2002. – S. 11-51.

10. Rieger J. O różnych rodzajach polszczyzny na Ukrainie (uwagi o języku polskich wsi i przysiółków szlacheckich) // „Studia dialektologiczne”, t. II / J. Okoniowa, B. Dunaj. – Kraków, 2002. – S. 95-103.

11. Rieger J. O słownictwie dzisiejszej polszczyzny na Ukrainie i metodach jej badania // Prilozi na Oddelenieto za lingvistika i literaturnanauka pri MANU, br. 37/II/2011 / M. Mirkulovska. – Skopje, 2012. – S. 121-128.

12. Zdunkiewicz-Jedynak D. *Wykłady ze stylistyki*. – Warszawa, 2008. – 218 s.

STYLISTIC PECULIARITIES OF POLISH DIALECTS OF THE VILLAGE OF SIABERKA AND HRECHANY IN UKRAINE

Zakhutska Oksana Volodymirivna, Doctor of Arts, Assistant Lecturer of the Department of Romance and Germanic Languages and Translation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv),

Yanushevskaya Lyudmyla Valeryivna, Assistant Lecturer at the Institute of the Polish Language of the Polish Academy of Sciences (Warsaw)

The article deals with the main stylistic peculiarities of Polish dialects in Ukraine on the example of the village of Siaberka and of the village of Hrechany. During the last twenty years of intensified studying Polish dialects in Ukraine there appeared many researches on their phonetics, inflection and vocabulary while stylistic features were only mentioned. The presented article is the first attempt of describing this issue.

The village of Siaberka is situated in Zhytomyr region and is considered to be inhabited by descendants of Polish petty nobility; the exact date of its foundation is unknown. The village of Hrechany is situated near the city of Khmelnytskyi and is considered to be inhabited by Polish peasants who came to Ukraine from ethnic Poland probably at the end of the XVII-beginning of the XVIII c.

The analyzed texts come from respondents born between 1918 and 1942. They include people's stories about historical events of the XX c., personal life and lots of other Poles, former household, local traditions and religious life.

The research is concentrated on analyzing such features as simplifying the pronunciation and shortening frequently used words, parenthetical words and constructions, interjections, repetition of words and grammatical structures, emphatic structures, collocations and idioms, phraseological units, elements of language etiquette, low degree of text coherency.

Such features as deviation from the conversation subject, metaphorization, using emphatic structures and idioms, irony, etc. are common to Polish of Siaberka and of Hrechany. There is also noted linguistic economy which is characteristic to both varieties of Polish but in Hrechany is used more frequently. The differences were recorded in expressing the language etiquette as Polish of petty nobility from Siaberka seems to be closer to standard Polish than Polish of peasants from Hrechany.

Keywords: *the Polish language in Ukraine, petty nobility, peasants, stylistic peculiarities, colloquial style of speech.*